

Dorota Kałuża-Kopias

Zakład Demografii Gerontologii Społecznej

Uniwersytet Łódzki

dkaluza@uni.lodz.pl

SPECYFIKA PRZEMIESZCZEŃ WEWNĘTRZNYCH OSÓB STARSZYCH W POLSCE

1. WPROWADZENIE

Starzenie się ludności powoduje wzrost liczby potencjalnych migrantów w starszym wieku i z punktu widzenia społecznego jest ważnym problemem ze względu na dwie rzeczy. Po pierwsze, przewidywany wzrost liczby osób bardzo starych powoduje wzrost zapotrzebowania na usługi opiekuńcze, które w warunkach polskich są generowane głównie przez rodzinę (m.in. Kotowska i Wóycicka 2008, Szweda-Lewandowska 2009, Surdej i Brzozowski 2012). Po drugie, jesteśmy świadkami zmieniania się demografii i „geografii” rodziny, tzn. zmienia się nie tylko wielkość i struktura rodziny, ale zmienia się rozmieszczenie w przestrzeni jej członków. Wzrost odległości zamieszkiwania między dziećmi a rodzicami w przyszłości może skutkować wzrostem migracji osób starszych.

W literaturze polskiej problematyka migracji osób starszych jest stosunkowo rzadko poruszana, a przemieszczających się seniorów traktuje się marginalnie, najczęściej patrząc na nich jak na zbiorowość homogeniczną, co jest błędem, gdyż jest to subpopulacja bardzo niejednorodna z punktu widzenia statusu społecznego, ekonomicznego, stanu zdrowia oraz motywów migracji na poszczególnych etapach starości. Badania monograficzne poświęcone w całości problemowi migracji wewnętrznych polskich seniorów przeprowadzono w latach 70. i 80. (Latuch 1977, Stolarczyk 1985, 1986). W ostatnich latach na istotny aspekt społeczny przemieszczeń osób starszych zwrócili uwagę, m.in.: Kałuża-Kopias (2011), Krzyżowski (2012) i Ptak (2012).

Badania prowadzone w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych (m.in. Rogers 1990, Wiseman 1980, Quandango 2002, Walters 2002, Schiamberg i McKinney, 2003, Uren i Goldring 2007, La Parra i Mateo, 2008) wskazują, iż w pierw-

szych latach po osiągnięciu wieku emerytalnego przeważają migracje uwarunkowane poszukiwaniem wyższego standardu życia, później zaś głównym motywem przemieszczeń stają się pogarszający się stan zdrowia i utrata współmałżonka.

Celem niniejszego opracowania jest rozpoznanie prawidłowości migracji wewnętrznych osób starszych w Polsce. W opracowaniu, za roboczą hipotezę przyjęto, że wraz z wiekiem zmieniają się motywy i kierunki przemieszczeń polskich seniorów.

Z uwagi na brak dostępu do baz danych indywidualnych odnoszących się do migracji w Polsce, wszystkie analizy bazują na dostępnych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) wielkościach zagregowanych. Stanowi to bardzo poważne ograniczenie metodologiczne, lecz jednocześnie odzwierciedla dostępność danych. W rezultacie zastosowana metoda badawcza ma zdecydowanie bardziej charakter opisowo-porównawczy niż modelowy, co nie pozwala na uzyskanie pełnej odpowiedzi na badany problem. W przypadku oceny szansy wystąpienia przeprowadzki, w zależności od płci i poziomu wykształcenia, posłużono się miernikiem „odds ratio” (por. Aneks).

Analizując rzeczywiste przemieszczenia wewnętrzne seniorów, skupiono się głównie na kierunkach migracji (miasto, wieś), strukturze demograficznej migrujących, jak również rozmieszczeniu przestrzennemu (w układzie wojewódzkim) przemieszczających się seniorów. Analizie poddane zostały tylko przemieszczenia długookresowe i na stałe¹. Przedstawiony materiał został oparty przede wszystkim na wynikach dwóch ostatnich Narodowych Spisów Powszechnych Ludności i Mieszkań (NSP) z 2002 i 2011 r., które uzupełniono danymi z bieżącej sprawozdawczości, publikowanymi w *Rocznikach Demograficznych*. Należy zdawać więc sobie sprawę, że uzyskane z różnych źródeł informacje o przemieszczeniach seniorów nie są do końca porównywalne i należy ostrożnie podchodzić do ich interpretacji. W przypadku danych pochodzących ze sprawozdawczości bieżącej, możemy spodziewać się niedoszacowania liczby migrantów, ze względu na obowiązek meldunkowy. Jednak biorąc pod uwagę kategorię wieku (60 lat i więcej) owo niedoszacowanie przemieszczeń prawdopodobnie będzie mniejsze niż w przypadku osób charakteryzujących się największym natężeniem migracji, tj. osób w wieku 20–34 lata.

¹ W polskiej praktyce statystycznej definiowane jako zmiana miejsca stałego zamieszkania, polegająca na przekroczeniu granic administracyjnych państwa, miasta lub gminy w celu osiedlenia się na stałe. Migracją natomiast nie jest zmiana adresu w granicach administracyjnych tego samego miasta lub gminy. Przemieszczenia krótkookresowe wynikające z ruchu turystycznego, podobnie jak krótkie wyjazdy służbowe nie są migracją w rozumieniu przyjętym w demografii. Natomiast według definicji spisowej z 2002 r. migracje długookresowe to przemieszczenia na okres co najmniej 12 miesięcy oraz przemieszczenia związane z zameldowaniem na stałe bez względu na okres zamieszkiwania. W Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań z 2011 r. dane o migracjach wewnętrznych w latach 2002–2011 obejmują ludność, która w tym okresie (do końca marca 2011 r.) przybyła do miejscowości obecnego zamieszkania lub powróciła do niej po pobycie w innej miejscowości w kraju trwającym co najmniej rok. Do migracji zostały zaliczone podczas tego spisu również zmiany miejsca zamieszkania w ramach tej samej gminy wiejskiej lub części wiejskiej gminy miejsko-wiejskiej.

Z uwagi na złożoność i niedoskonałość danych spisowych dotyczących ruchu wędrownego na wstępie należy wyjaśnić niektóre kwestie metodologiczne. W przypadku ruchu wędrownego, GUS podczas spisu brał pod uwagę wiek w momencie migracji, z kolei dane dotyczące charakterystyk demograficznych migrantów, takie jak wykształcenie i stan cywilny, zebrane podczas spisu dotyczyły sytuacji w momencie spisu, nie zaś w chwili przeprowadzki, co utrudnia analizę przemieszczeń według tych charakterystyk. Ze względu na relatywnie krótki okres między momentem spisu a migracją i biorąc pod uwagę wiek omawianej subpopulacji (60 lat i więcej), charakteryzującej się niskim prawdopodobieństwem podniesienia poziomu wykształcenia i zmiany stanu cywilnego – z wyjątkiem wdowiejących kobiet – przyjęto, iż poziom wykształcenia w trakcie spisu jest identyczny z poziomem w chwili migracji. W przypadku stanu cywilnego możemy spodziewać się, że – przechodząc do coraz starszych grup wieku – udział wdów i wdowców będzie się zwiększał.

W niniejszym opracowaniu za starszego migranta przyjęto osobę, która ukończyła 60. rok życia. Ponieważ na różnych etapach starości inne motywy i przyczyny odgrywają kluczową rolę w decyzji o zmianie miejsca zamieszkania, wśród seniorów wydzielono bardziej jednorodne podgrupy. Pierwszą z nich stanowią „młodzi seniorzy”, którzy nie ukończyli 70. roku życia, pozostają najczęściej w związkach małżeńskich, a głównym motywem przeprowadzki w ich przypadku jest chęć poprawy komfortu życia. Drugą grupę stanowią osoby między 70. a 79. rokiem życia („seniorzy w średnim wieku”), w przypadku których utrata współmałżonka przekłada się często na zmniejszenie dochodów i staje się głównym bodźcem do przeprowadzki. Ostatnią grupę stanowią „najstarsi seniorzy” (80 lat i więcej), w przypadku których migracja często ma charakter wymuszony złym stanem zdrowia, uniemożliwiającym samodzielne funkcjonowanie. Zastosowana terminologia odnośnie do wyodrębnionych grup wieku osób starszych zaczerpnięta została od amerykańskich gerontologów, zaś zakres poszczególnych grup wieku został dostosowany do warunków Polskich (Longino i Bradley 2001).

2. MIGRACJE WEWNĘTRZNE POLSKICH SENIORÓW

Zanim przejdziemy do omówienia rozmiarów przemieszczeń wewnętrznych seniorów, na wstępie przyjrzymy się specyfice migracji tej subpopulacji migrantów. W Polsce można wyróżnić dwa odmienne wzorce migracji wewnętrznych osób starszych (Stolarczyk 1985, 1986, Kałuża 2006, 2008). Pierwszy związany jest z migracją zamierzoną. Ten wzorec migracji dotyczy w większości młodszych seniorów, którzy najczęściej pozostają w związkach małżeńskich i charakteryzują się dobrym stanem zdrowia. W przypadku tej grupy seniorów, motywy migracji są zbliżone do tych, którymi kierują się ich rówieśnicy z krajów Europy Zachodniej, tzn. związane są z poszukiwaniem wygodniejszego miejsca do życia. W warunkach polskich

oznacza to, iż młodszy seniorzy, zamieszkujący w wielkich miastach, coraz częściej przenoszą się z miast na ich obszary podmiejskie, (tj. wiejskie, które utraciły już dawno swój rolniczy charakter) (Kaluża-Kopias 2011). Z drugiej strony, intensywna urbanizacja lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku spowodowała, że po osiągnięciu wieku emerytalnego część seniorów powraca w pobliże zamieszkania swoich krewnych i znajomych z młodości. Czynnikiem ułatwiającym powrót w rodzinne strony są różnice w cenach mieszkań w miejscu obecnego i przyszłego zamieszkania oraz niższe koszty utrzymania w nowym miejscu. Najczęściej seniorzy powracający w rodzinne strony to osoby zamieszkujące duże aglomeracje miejskie, a obszarami docelowymi dla nich są regiony północnej i wschodniej Polski. Rogers (1990) szacuje, że około 20% Amerykanów w momencie osiągnięcia wieku emerytalnego powraca w pobliże miejsca zamieszkania krewnych i znajomych. Kolejnym modelem migracji widocznym wśród polskich seniorów są migracje za dziećmi. Ten rodzaj przemieszczeń występuje zarówno u młodszych, jak i najstarszych seniorów, ale motywy migracji w obu grupach są inne. W przypadku osób przed 70. rokiem życia, przeprowadzka często związana jest z opieką nad wnukami. W przypadku najstarszych seniorów, czynnikami skłaniającymi do zmiany miejsca zamieszkania są takie zdarzenia w życiu, jak: wdowieństwo, pogorszenie się stanu zdrowia lub wystąpienie niepełnosprawności. Na tym etapie życia seniorzy przenoszą się w pobliże dzieci lub bezpośrednio do ich domów, a w przypadku braku najbliższych krewnych pojawia się kolejny typ migracji najczęściej związany z przeprowadzką do domu opieki. Ten rodzaj migracji ma najczęściej charakter wymuszony.

Przeprowadzone podczas Spisów Ludności w 2002 i 2011 r. badanie dotyczące planów migracyjnych ludności potwierdza, że wraz wiekiem zmienia się hierarchia przyczyn skłaniających do przeprowadzki. Wśród osób, które zmieniały miejsce zamieszkania wewnątrz kraju w latach 1989–2002, najczęstszą przyczyną planowanej dalszej migracji były warunki mieszkaniowe, a następnie przyczyny związane z pracą, sprawy rodzinne, edukacja i zdrowie². Jednak, jeśli przyjrzymy się przyczynom planowanej migracji według wieku to nie trudno zauważyć, że wśród osób w wieku 20–24 lata oraz między 40. a 54. rokiem życia najistotniejszą przyczyną dalszej migracji jest praca, zwłaszcza bardziej atrakcyjna oferta pracy. Spis z 2011 r. pokazał, że wśród osób które zmieniały miejsce zamieszkania w kraju w latach 2002–2011, nadal główną przyczyną planowanej dalszej migracji są warunki mieszkaniowe. Na drugim miejscu jako przyczynę dalszej przeprowadzi respondenci wskazywali sprawy rodzinne. Kwestie pracy jako motyw migracji podczas ostatniego spisu znalazły się dopiero na trzecim miejscu³. Przechodząc do coraz

² <http://stat.gov.pl/spisy-powszechnne/narodowe-spisy-powszechnne/narodowy-spis-powszechnny-2002/migracje-dlugookresowe-ludnosci-w-latach-1989-2002,15,1.html> (data dostępu: 20.12.2014)

³ <http://stat.gov.pl/spisy-powszechnne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/migracje-wewnetrzne-ludnosci-nsp-2011,19,1.html> (data dostępu: 20.12.2014)

starszych grup wieku powody, takie jak praca czy edukacja traciły na znaczeniu w przypadku planowania zmiany miejsca zamieszkania, a coraz większe znaczenie zaczynały odgrywać warunki mieszkaniowe i sprawy rodzinne. Osoby po 60. roku życia różnią się istotnie od osób młodszych pod względem przyczyn skłaniających do migracji. W przypadku seniorów mniejsze znaczenie w podjęciu decyzji o zmianie miejsca zamieszkania ma sytuacja na rynku pracy czy sprawy rodzinne (m.in. zawarcie związku małżeńskiego). W przeciwieństwie do ludzi młodych czynnik edukacyjny nie jest w ogóle brany pod uwagę podczas podejmowania decyzji migracyjnej przez seniorów. Wyniki ostatniego Spisu Ludności i Mieszkań z 2011 r. wskazują, iż w pierwszych latach po osiągnięciu wieku emerytalnego przeważają plany migracyjne związane z warunkami mieszkaniowymi, później zaś coraz częstszym motywem przemieszczeń staje się pogarszający stan zdrowia i potrzeba opieki ze strony rodziny.

Przyglądając się danym z ostatnich dwóch Spisów Ludności (z lat 2002 i 2011), można zauważyć, że osoby starsze przybyłe do obecnego miejsca zamieszkania w latach 1989–2002 i 2002–2011 stanowiły mniej niż 6% ogółu migrantów (odpowiednio: 5,7% i 5,2%). Może się wydawać, że jest to niewielka grupa w porównaniu z osobami młodymi (w wieku 20–29 lat), które charakteryzują się największą mobilnością, ale biorąc pod uwagę potencjalne potrzeby wsparcia i opieki osób starszych, stanowi ona znaczą subpopulację nie tylko odbiorców usług opiekuńczych, ale również konsumentów. Warto w tym miejscu chociażby wspomnieć o badaniach Longino i Bradleya (2001), którzy analizowali ekonomiczny aspekt migracji emerytalnych w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Autorzy wskazują, iż w latach 1985–1990 dochody starszych imigrantów osiedlających się na Florydzie wynosiły 8,3 mld dolarów. Fakt, że starsi migranci większość swoich dochodów przeznaczali na konsumpcję, spowodował spore ożywienie gospodarcze Florydy. Jednocześnie wyniki badań wskazywały, że starsi migranci nie byli nadmiernym ciężarem w wydatkach miejscowych służb społecznych.

Przyglądając się bardziej szczegółowo strukturze wieku starszych migrantów w Polsce, można zauważyć, że wraz z wiekiem zmieniają się preferencje odnośnie do miejsca zamieszkania (miasto, wieś). Osoby między 60. a 69. rokiem życia relatywnie częściej osiedlały się na wsi niż w mieście (tablica 1).

Tablica 1. Osoby starsze^a, które zmieniły miejsce zamieszkania (miasto/wieś) w latach 1989–2002 i 2002–2011 (jako % migrantów po 60. roku życia)

Table 1. Elderly people who changed their place of residence (urban/rural) in 1989–2002 and 2002–2011 (% of migrants aged 60 and over)

Grupa wieku Age group	W latach 1989–2002 In 1989–2002			W latach 2002–2011 In 2002–2011		
	Ogółem Total	Miasto Urban areas	Wieś Rural areas	Ogółem Total	Miasto Urban areas	Wieś Rural areas
60 lat i więcej 60 and over	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym / of which:						
60–64	24,6	21,8	29,5	32,9	28,9	38,1
65–69	22,1	21,2	22,7	20,2	20,1	20,2
70–74	19,3	19,9	17,0	16,2	17,3	14,8
75–79	15,6	16,7	13,6	13,1	14,3	11,5
80 i więcej 80 and over	18,4	20,5	17,0	17,6	19,4	15,4

a – wiek w momencie migracji / age at migration

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych ze Spisów Ludności i Mieszkań z 2002 i 2011 r. (GUS 2014).

Source: own calculations based on the 2002 and 2011 census data (GUS 2014).

W przypadku osób po 70. roku życia, widoczny jest ich wyższy udział wśród seniorów przeprowadzających się do miast niż na wieś. Zwraca uwagę fakt, że między spisami zwiększył się wśród migrantów seniorów odsetek osób w wieku 60–64 lata. Jest to efektem przesuwania się przez poszczególne grupy wieku seniorów, roczników urodzonych podczas wyżów i niżów demograficznych ubiegłego wieku, co samoczynnie wpłynęło na udział poszczególnych pięcioletnich grup wieku seniorów wśród starszych migrantów.

Przyglądając się rozmiarom natężenia migracji w poszczególnych grupach wieku osób starszych, widać, że wśród migrujących wysoki udział stanowią osoby w wieku 60–64 lata. W kolejnych przedziałach wieku intensywność migracji obniża się, by po 75. roku życia zacząć powoli rosnąć (tablica 2). Między 2002 a 2012 r. zauważyć można wyraźne zmniejszenie się intensywności migracji osób starszych. Największy spadek częstości przemieszczeń widoczny był wśród osób po 85. roku życia. Ponadto w 2012 r. dodatnie saldo migracji dla miast występowało już tylko wśród najstarszych seniorów (po 80. roku życia). Poprawa stanu zdrowia wśród osób po 80. roku życia – o czym świadczy spadek natężenia niepełnosprawności wśród osób

po 80. roku życia między 2002 a 2011 r.⁴ – i wydłużenie się przeciętnego dalszego trwania życia, sprawia, że z jednej strony obserwujemy późniejsze występowanie wdowieństwa, z drugiej zaś strony mamy do czynienia z sytuacją wielopokoleniowości. Prowadzić to będzie do zwiększenia się prawdopodobieństwa występowania w rodzinie osób bardzo starych wymagających stałego wsparcia przez dłuższy czas (Szukalski 2011). Jednocześnie w świetle badań osoby starsze pragną zamieszkiwać jak najdłużej we własnym mieszkaniu i korzystać tylko doraźnie z pomocy bliskich osób (Bojanowska 2008).

Tablica 2. Natężenie migracji wewnętrznych na stałe osób po 60. roku życia z uwzględnieniem struktury wieku i kierunków przemieszczeń w 2002 i 2012 r.

Table 2. Intensity of permanent internal migration of people aged 60 and over by age and direction of flow in 2002 and 2012

Grupa wieku Age group	2002				2012			
	Ogółem Total	Napływ do miast Inflow to urban areas	Napływ na wieś Inflow to rural areas	Saldo migracji dla miast Net migration in urban areas	Ogółem Total	Napływ do miast Inflow to urban areas	Napływ na wieś Inflow to rural areas	Saldo migracji dla miast Net migration in urban areas
	Liczba migrantów na 1000 ludności w danym wieku Number of migrants per 1000 persons, by age group							
60 lat i więcej 60 and over	5,1	3,1	2,0	-0,2	3,4	1,9	1,5	-0,4
w tym / of which:								
60-64	5,1	2,9	2,3	-0,8	4,1	2,1	2,0	-1,0
65-69	4,4	2,7	1,8	-0,2	3,1	1,8	1,3	-0,4
70-74	4,3	2,7	1,6	0,1	2,8	1,7	1,1	-0,1
75-79	5,1	3,1	1,9	0,2	2,7	1,7	1,0	-0,1
80-84	6,4	4,0	2,4	0,4	3,1	1,9	1,2	0,0
85+	8,9	5,7	3,2	0,3	3,8	2,4	1,4	0,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników Demograficznych*, GUS, 2003, 2013.
Source: own calculations based on *Demographic Yearbooks*, GUS, 2003, 2013.

⁴ Dane dostępne na stronie: http://stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.dims?p_id=564703&p_token=0.0649647002329562

3. MIGRACJE WEWNĘTRZNE SENIORÓW W UKŁADZIE WOJEWÓDZKIM

W niniejszym paragrafie przyjrzymy się przestrzennemu rozmieszczeniu starszych migrantów. Dane z ostatniego spisu ludności wskazują, iż w latach 2002–2011 we wszystkich województwach wśród starszych migrantów ponad 50% udział miały osoby do 70. roku życia (tablica 3). Najstarsi seniorzy (85 lat i więcej), stanowili ponad 8% wśród osób po 60. roku życia osiedlających się w województwach: opolskim (8,9%), podkarpackim (8,8%) i lubelskim (8,5%), zaś najmniejszy udział, wynoszący 6%, wystąpił w województwie zachodniopomorskim.

Dla zobrazowania intensywności napływu w latach 2002–2011 osób po 60. roku życia z innego miejsca w kraju do poszczególnych województw, obliczono wskaźnik natężenia pokazujący liczbę ludności starszej przybyłej do danego województwa w latach 2002–2011 w stosunku do liczby ludności z połowy tego okresu (tj. z 2006 r.). Należy zaznaczyć, że uzyskana wartość poziomu natężenia napływu odnosi się do całego badanego okresu, tzn. otrzymane wartości wskaźnika są 9 razy większe niż średnia wielkość dla pojedynczego roku. W latach 2002–2011 ponad 30 osób po 60. roku życia na 1000 ludności danego województwa przybyło do: warmińsko-mazurskiego, zachodniopomorskiego, pomorskiego oraz lubuskiego (tablica 4). W przypadku województw podkarpackiego, świętokrzyskiego i śląskiego natężenie napływu seniorów nie przekraczało 21 osób na 1000 ich rówieśników. Przyglądając się rozmiarom natężenia napływu w poszczególnych grupach wieku osób starszych, widać, że wśród migrujących, podobnie jak dla Polski ogółem, poziom intensywności migracji najpierw wraz z wiekiem maleje zaś dopiero po 80. roku życia zaczyna rosnąć. Prawdopodobnie ta dotyczy wszystkich województw w Polsce. W większości z nich największą częstością napływu charakteryzowali się najmłodsi seniorzy (60–64 lata), ale w opolskim, podkarpackim i śląskim największa intensywność napływu wystąpiła w grupie najstarszej (85 lat i więcej). W przypadku najstarszych seniorów osiedlających się w województwach opolskim i podkarpackim, które mają charakter odpływowy, z jednej strony możemy przypuszczać, że część tych przemieszczeń stanowią migracje powrotne. Z drugiej strony, biorąc pod uwagę fakt, że większość seniorów przeprowadza się głównie na niewielkie odległości (Kałuża-Kopias 2011), w przypadku regionów charakteryzujących się ujemnym saldem migracji, ograniczony zasób najbliższych krewnych i stopień niepełnosprawności, który uniemożliwia samodzielną egzystencję, prowadzić może do przeprowadzki związanej z opieką instytucjonalną, tzn. migracją do domów opieki w regionie (Quandango 2002). Biorąc pod uwagę prognozowany wzrost liczby osób starszych w społeczeństwie, a zwłaszcza szybkie tempo przyrostu najstarszych seniorów (po 80. roku życia) w naszym kraju, należy spodziewać się, że w nieodległej przyszłości zapotrzebowanie na opiekę udzielaną przez system pomocy społecznej będzie rosło (Błędowski i Wilmowska-Pietruszyńska 2009, Szweda-Lewandowska 2009).

Tablica 3. Osoby po 60. roku życia przybyłe do miejsca* obecnego zamieszkania w latach 2002–2011 z innego miejsca w kraju^a

Table 3. People aged 60 and over who moved to the current place of residence from other place in the country in 2002–2011^a

Województwo obecnego zamieszkania <i>Voivodeship of current residence</i>	Grupa wieku / Age group						
	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85+	60+
	Struktura wieku/ age structure						
Dolnośląskie	32,9	19,1	16,6	13,4	10,8	7,2	100,0
Kujawsko-Pomorskie	32,3	20,2	17,1	13,4	10,5	6,5	100,0
Lubelskie	31,0	19,6	16,5	13,3	11,2	8,5	100,0
Lubuskie	32,2	18,5	16,1	14,9	11,5	6,7	100,0
Łódzkie	35,1	20,0	15,0	11,2	11,2	7,5	100,0
Małopolskie	33,6	19,6	17,3	12,0	10,7	6,8	100,0
Mazowieckie	34,0	20,6	15,5	12,5	10,2	7,2	100,0
Opolskie	29,1	18,4	16,8	13,9	12,8	8,9	100,0
Podkarpackie	30,5	20,2	17,0	12,5	11,0	8,8	100,0
Podlaskie	28,4	21,2	17,7	14,7	9,9	8,0	100,0
Pomorskie	34,4	21,5	16,8	12,3	8,6	6,4	100,0
Śląskie	32,1	20,8	15,8	14,0	9,3	8,0	100,0
Świętokrzyskie	34,7	19,5	14,1	13,2	11,2	7,3	100,0
Warmińsko-Mazurskie	31,8	19,8	16,4	14,5	11,3	6,2	100,0
Wielkopolskie	34,1	20,1	15,9	13,0	10,2	6,8	100,0
Zachodniopomorskie	34,6	20,9	16,2	13,3	9,0	6,0	100,0

*Zgodnie z metodologią spisu miejsce, należy rozumieć jako jednostkę terytorialną, a więc gminę miejską, wiejską, część miejską gminy miejsko-wiejskiej i część wiejską gminy miejsko-wiejskiej. W przypadku Warszawy i miast podzielonych na delegatury (Wrocław, Łódź, Kraków, Poznań) odrębnymi jednostkami są również dzielnice Warszawy oraz delegatury miast. W związku z czym, podane w tablicy informacje dotyczą zarówno przemieszczeń wewnątrz wojewódzkich, jak i międzywojewódzkich. Do migracji zostały zaliczone podczas tego spisu również zmiany miejsca zamieszkania w ramach tej samej gminy wiejskiej lub części wiejskiej gminy miejsko-wiejskiej.

^a – wiek w momencie migracji / age at migration

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych ze Spisu Ludności i Mieszkań z 2011 r. (GUS 2014).

Source: own calculations based on the 2011 census data (GUS 2014).

Tablica 4. Osoby po 60. roku życia przybyłe do miejsca obecnego zamieszkania w latach 2002–2011 z innego miejsca w kraju^a

Table 4. People aged 60 and over who moved to the current place of residence from other place in the country in 2002–2011^a

Województwo Voivodeship	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85 lat i więcej 85 and over	60 lat i więcej 60 and over
	Na 1000 ludności w danej grupie wieku w województwie Per 1000 persons in age group by voivodeship						
Dolnośląskie	39,4	23,5	21,2	20,6	25,5	38,5	27,1
Kujawsko-Pomorskie	39,0	27,0	25,3	24,6	31,3	34,0	30,1
Lubelskie	32,8	21,8	19,5	17,7	23,6	33,2	24,0
Lubuskie	43,5	27,3	24,9	29,0	35,4	43,7	32,7
Łódzkie	30,6	20,4	15,7	13,6	20,7	25,7	21,1
Małopolskie	31,9	19,5	18,3	15,9	22,9	26,7	22,3
Mazowieckie	42,1	27,5	21,3	19,8	25,6	32,2	28,3
Opolskie	33,0	17,6	18,7	21,2	34,2	45,3	24,7
Podkarpackie	24,5	16,0	14,4	13,1	18,3	29,2	18,1
Podlaskie	36,5	27,0	23,3	21,7	24,0	35,9	27,5
Pomorskie	47,2	31,3	26,9	25,5	29,4	38,9	33,6
Śląskie	26,3	17,1	16,1	19,1	21,4	32,9	20,7
Świętokrzyskie	32,2	18,7	14,0	15,1	20,4	24,0	20,6
Warmińsko-Mazurskie	47,8	30,3	26,7	29,6	38,3	43,2	35,0
Wielkopolskie	41,1	27,9	24,3	24,8	30,0	34,6	30,7
Zachodniopomorskie	48,7	32,4	26,0	26,9	29,8	43,7	34,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych ze Spisu Ludności i Mieszkań z 2011 r. (GUS 2014).

Source: own calculations based on the 2011 census data (GUS 2014).

Inny typ migracji dotyczy najstarszych seniorów przybyłych w latach 2002–2011 do województwa śląskiego. W przypadku osób po 85. roku życia przeprowadzka najprawdopodobniej miała charakter wymuszony i dotyczyła starszych rodziców, którzy przeprowadzają się do swoich dzieci, które przybyły do regionu 30/40 lat wcześniej.

Porównując rozmiary sald migracji z lat 2002 i 2011, można zauważyć, że ruchliwość starszych Polaków prowadzi do skupiania się tej subpopulacji w dwóch grupach województw. Pierwszą grupę stanowią województwa, które od dłuższego czasu cieszą się największą atrakcyjnością migracyjną⁵ wśród ludności naszego kraju (małopolskie, mazowieckie, pomorskie i wielkopolskie). Dodatnie saldo migracji osób po 60. roku życia wzrosło w tych regionach w przeciągu 10 lat. Przypuszczalnie, może to mieć związek z napływem ludzi młodych do tych województw we wcześniejszym okresie, jak już wspomniano mamy tu do czynienia z migracjami za dziećmi. Osoby starsze, zwłaszcza te, które przeszły niedawno na emeryturę, migrują do swoich dzieci w celu zajęcia się wychowaniem wnuków. Drugą grupę stanowią województwa, w których dodatnie saldo migracji występują tylko wśród osób starszych (podkarpackie i świętokrzyskie). W przypadku województwa podkarpackiego w ostatniej dekadzie malała przewaga napływu nad odpływem wśród osób po 60. roku życia, a w przypadku województwa świętokrzyskiego nastąpiła zmiana z ujemnych na dodatnie salda migracji wśród subpopulacji seniorów (tablica 5). Warto zwrócić uwagę, że województwa te należały i należą w Polsce do regionów odpływowych. Podejrzewać można, że przynajmniej część przemieszczeń w tych kierunkach stanowią migracje powrotne. Ponadto w ostatniej dekadzie obniżyła się atrakcyjność migracyjna z punktu widzenia seniorów województw: lubuskiego, podlaskiego i zachodniopomorskiego, w przypadku których salda migracji między 2002 a 2012 rokiem zmieniły znak z dodatnich na ujemne.

W województwach charakteryzujących się dodatnimi saldami migracji osób starszych, intensywność przyrostu migracyjnego wahała się od 0,01 osoby starszej na 10 tys. ludności po 60. roku życia w województwie podkarpackim do 1,4 seniora w województwie pomorskim (tablica 5). W przypadku województw o ujemnych saldach migracji wśród seniorów maksymalny ubytek wystąpił w województwie śląskim (1,7 seniora na 10 tys. osób w wieku 60 lat i więcej w 2012 r.), zaś minimalny w lubuskim (nieco powyżej 0).

⁵ Za województwa atrakcyjne migracyjnie, przyjęto regiony charakteryzujące się dodatnim saldem migracji w latach 2002–2011.

Tablica 5. Saldo migracji wewnętrznych osób po 60. roku życia według województw w 2002 i 2012 r. (w wartościach bezwzględnych i na 10 tys. ludności w wieku 60 lat i więcej)
 Table 5. Net internal migration of people aged 60 and over by voivodeship in 2002 and 2012 (in absolute numbers and per 10,000 persons aged 60 and over)

Województwo Voivodeship	Saldo migracji Net migration		Współczynnik migracji netto na 10 tys. ludności w wieku 60 lat i więcej Net migration per 10,000 persons aged 60 and over	
	2002	2012	2002	2012
Dolnośląskie	-482	-98	-2,6	-0,5
Kujawsko-Pomorskie	54	-17	0,4	-0,1
Lubelskie	-83	-93	-0,6	-0,7
Lubuskie	22	-1	0,3	0,0
Łódzkie	-60	-63	-0,4	-0,4
Małopolskie	206	219	1,0	1,0
Mazowieckie	141	209	0,4	0,6
Opolskie	-3	-16	0,0	-0,2
Podkarpackie	55	5	0,4	0,0
Podlaskie	7	-11	0,1	-0,1
Pomorskie	143	204	1,0	1,4
Śląskie	-120	-500	-0,4	-1,7
Świętokrzyskie	-49	32	-0,6	0,4
Warmińsko-Mazurskie	-65	-5	-0,7	-0,1
Wielkopolskie	173	178	0,8	0,8
Zachodniopomorskie	61	-43	0,5	-0,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z *Roczników Demograficznych*, GUS, 2003, 2013.

Source: own calculations based on *Demographic Yearbooks*, GUS, 2003, 2013.

4. CHARAKTERYSTYKI DEMOGRAFICZNE STARSZYCH MIGRANTÓW

Osoby starsze stanowią subpopulację wysoce niejednorodną z punktu widzenia stanu zdrowia, statusu ekonomicznego i społecznego. Wpływ na ten stan rzeczy mają

m.in. charakterystyki demograficzne, tj. płeć, poziom wykształcenia i stan cywilny. Wiele badań (Domański 1987, Szukalski 2004, Strawiński, 2006) wskazuje, że osoby z wyższym wykształceniem charakteryzują się wyższym statusem ekonomicznym i lepszym stanem zdrowia od osób z niższym poziomem wykształcenia. Przyjrzyjmy się zatem profilowi demograficznemu seniorów zmieniających miejsce zamieszkania wewnątrz kraju.

Na wstępie omówiona zostanie struktura starszych migrantów z punktu widzenia płci. Wśród osób po 60. roku życia, które zmieniły miejsce zamieszkania w latach 2002–2011 58% stanowiły starsze kobiety. Obliczona wartość ilorazu szans wskazuje, że szansa, że w migracji weźmie udział starsza kobieta jest o 12% wyższa niż szansa, że w przeprowadzce będzie uczestniczył starszy mężczyzna. Wraz z wiekiem wśród migrantów seniorów rośnie przewaga liczebna kobiet nad mężczyznami. W grupie osób po 85. roku życia, które zmieniły miejsce zamieszkania w latach 2002–2011 udział kobiet wyniósł 79%⁶, a przypadku najmłodszych seniorów (60–64 lata) stanowił zaledwie 50,5%. Owa przewaga wynika głównie z dłuższego trwania życia kobiet. Ponadto, jak wynika z badań (Bojanowska 2008, Niezabitowski 2011, Synak 2000), starsze samotne kobiety częściej zamieszkują ze swoimi dziećmi niż ich rówieśnicy mężczyźni, którzy najczęściej pozostają jeszcze w związkach małżeńskich.

Kolejną z charakterystyk starszych migrantów jest stan cywilny. Dane dotyczące stanu cywilnego osób zmieniających miejsce zamieszkania, pochodzące ze spisów ludności 2002 i 2011, zostały ograniczone przez GUS do informacji o stanie cywilnym prawnym w momencie spisu, a więc w chwili migracji mógł być on zupełnie inny. W przypadku analizowanej subpopulacji osób starszych, jak wspomniano na wstępie, możemy przypuszczać, że prawdopodobieństwo zawarcia związku małżeńskiego po 45. roku życia jest o wiele mniejsza niż wśród osób, które nie ukończyły 30. roku życia, natomiast z upływem czasu zwiększa się udział osób owdowiałych wśród starszych migrantów. Wśród migrantów seniorów zmieniających miejsce zamieszkania w latach 1998–2002 i 2002–2011 dominowały osoby będące w związkach małżeńskich, a na kolejnym miejscu znalazły się osoby owdowiałe (tablica 6). Z upływem czasu widać wzrost wśród starszych migrantów osób pozostających w związkach małżeńskich i spory spadek udziału wdów i wdowców. W latach 2002–2011 wśród migrantów seniorów małżonkowie stanowili ponad 50% wszystkich osób po 60. roku życia, które zmieniły miejsce zamieszkania, zaś odsetek seniorów owdowiałych wynosił niespełna 33%. Wraz z wiekiem rósł wśród seniorów udział wdów i wdowców, kosztem osób będących w związkach małżeńskich. Między spisem z 2002 r. a 2011 r. wśród wszystkich wyodrębnionych grup osób starszych wzrósł udział żonatych i zameżnych oraz rozwiedzionych, zaś zmniejszył się odsetek wdów i wdowców oraz kawalerów i panien. Zmiany te wynikają

⁶ Obliczenia własne na podstawie Spisu Ludności z 2011 r., dane dostępne na stronie: http://www.stat.gov.pl/gus/5840_15439_PLK_HTML.htm

z jednej strony, z wydłużenia się przeciętnego trwania życia, co skutkuje wzrostem wśród seniorów osób pozostających coraz dłużej w związkach małżeńskich, a przede wszystkim odroczeniem momentu zostania wdową/wdowcem, z drugiej zaś – od kilkunastu lat rośnie liczba osób rozwodzących się, w tym również w starszym wieku, co przekłada się na wzrost odsetka rozwiedzionych wśród migrujących seniorów. Wśród starszych mężczyzn, którzy zmieniali miejsce zamieszkania, dominowali zdecydowanie żonaci, ale tylko do 84. roku życia. W przypadku mężczyzn po 85. roku życia, podobnie jak u starszych kobiet po 70. roku życia, przeważały osoby owdowiałe.

Tablica 6. Osoby po 60. roku życia przybyłe do danej miejscowości obecnego zamieszkania w latach 1989–2002 i 2002–2011 z innego miejsca w kraju według stanu cywilnego prawnego^a, grup wieku i płci (jako % ogółem)

Table 6. People aged 60 and over who moved to the current place of residence from other place in the country in 1989–2002 and 2002–2011 by de jure marital status^a, age group and sex (%)

W latach 1989-2002 / <i>In 1989-2002</i>							W latach 2002-2011 / <i>In 2002-2011</i>					
jako % ogółu migrantów w poszczególnych grupach wieku <i>% of total migrants in age groups</i>												
Grupa Wieku <i>Age group</i>	Ogółem <i>Total</i>	Stan cywilny prawny <i>De jure marital status</i>					Ogółem <i>Total</i>	Stan cywilny prawny <i>De jure marital status</i>				
		kawaler, panna <i>single</i>	żonaty, zamężna <i>married</i>	wdowiec, wdowa <i>widowed</i>	rozwiedziony, rozwiedziona <i>divorced</i>	Nieustalony <i>unknown</i>		kawaler, panna <i>single</i>	żonaty, zamężna <i>married</i>	wdowiec, wdowa <i>widowed</i>	rozwiedziony, rozwiedziona <i>divorced</i>	nieustalony <i>unknown</i>
60-64	100,0	10,2	63,8	16,6	8,7	0,6	100,0	7,3	68,2	13,3	10,6	0,5
65-69	100,0	10,4	56,5	25,6	6,9	0,6	100,0	7,3	61,7	21,2	9,0	0,7
70-74	100,0	9,9	45,4	39,3	4,8	0,6	100,0	8,8	48,4	34,4	7,3	1,0
75-79	100,0	9,3	30,0	57,3	2,9	0,6	100,0	9,1	35,5	48,0	5,7	1,6
80-84	100,0	8,6	18,2	71,5	1,7	0,0	100,0	8,2	21,1	64,6	4,2	1,9
85 lat i więcej	100,0	8,7	8,6	81,8	0,9	0,0	100,0	7,1	11,8	76,3	2,6	2,2
60+	100,0	9,8	43,9	40,6	5,3	0,1	100,0	7,8	50,7	32,6	7,9	1,0

Specyfika przemieszczeń wewnętrznych osób starszych w Polsce

W latach 1989-2002 / <i>In 1989-2002</i>							W latach 2002-2011 / <i>In 2002-2011</i>					
jako % ogółu migrantów w poszczególnych grupach wieku <i>% of total migrants in age groups</i>												
Grupa Wieków <i>Age group</i>	Ogółem <i>Total</i>	Stan cywilny prawny <i>De jure marital status</i>					Ogółem <i>Total</i>	Stan cywilny prawny <i>De jure marital status</i>				
		kawaler, panna <i>single</i>	żonaty, zamężna <i>married</i>	wdowiec, wdowa <i>widowed</i>	rozwiedziony, rozwiedziona <i>divorced</i>	Nieustalony <i>unknown</i>		kawaler, panna <i>single</i>	żonaty, zamężna <i>married</i>	wdowiec, wdowa <i>widowed</i>	rozwiedziony, rozwiedziona <i>divorced</i>	nieustalony <i>unknown</i>
Mężczyźni / <i>Males</i>												
60-64	100,0	11,0	72,7	5,9	9,9	0,6	100,0	7,5	76,2	4,6	10,9	0,7
65-69	100,0	10,6	71,4	9,3	8,0	0,7	100,0	7,3	74,4	8,1	9,4	0,8
70-74	100,0	9,1	68,8	15,5	6,0	0,6	100,0	9,8	68,6	12,4	8,0	1,1
75-79	100,0	7,4	61,3	26,6	4,1	0,6	100,0	10,9	59,7	21,1	6,7	1,7
80-84	100,0	6,2	49,9	41,5	2,3	0,0	100,0	7,8	50,4	34,4	5,8	1,6
85+	100,0	5,5	31,2	61,8	1,5	0,0	100,0	3,9	37,4	54,5	3,1	1,1
60+	100,0	9,5	66,6	16,4	7,0	0,2	100,0	8,0	69,7	12,2	9,1	1,0
Kobiety / <i>Females</i>												
60-64	100,0	9,6	55,9	26,3	7,7	0,6	100,0	7,0	60,9	21,4	10,3	0,4
65-69	100,0	10,3	44,5	38,6	6,0	0,6	100,0	7,4	49,8	33,5	8,7	0,7
70-74	100,0	10,4	30,2	54,8	3,9	0,6	100,0	8,0	33,7	50,6	6,9	0,9
75-79	100,0	10,1	16,5	70,5	2,3	0,6	100,0	8,1	21,1	64,1	5,2	1,6
80-84	100,0	9,3	7,8	81,4	1,5	0,0	100,0	8,4	10,4	75,6	3,7	2,0
85+	100,0	9,5	2,7	87,1	0,7	0,0	100,0	7,9	5,6	81,6	2,5	2,4
60+	100,0	9,9	30,1	55,4	4,2	0,1	100,0	7,6	37,3	46,8	7,1	1,1

^a – wiek w momencie spisu / *age at census*

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych ze Spisów Ludności i Mieszkań z 2002 i 2011 r. (GUS 2014).

Source: own calculations based on the 2002 and 2011 census data (GUS 2014).

Kolejną z omawianych charakterystyk jest wykształcenie (tablica 7). W okresie między spisami (2002 i 2011) wśród starszych migrantów odnotowano spadek udziału osób z wykształceniem podstawowym i bez wykształcenia oraz wzrost odsetka osób z wykształceniem średnim i wyższym, co jest efektem dochodzenia do starości generacji, które miały większe szanse dłuższego pobierania nauki niż ich wcześniej urodzeni odpowiednicy. Ponadto można wysunąć hipotezę, że osoby z wykształceniem wyższym wykonywały prace nie wymagające wysiłku fizycznego, lepiej płatne oraz ich wyższa świadomość zdrowotna przełożyła się na dłuższe życie tej subpopulacji seniorów. Wśród seniorów zmieniających miejsce zamieszkania w latach 1989–2002 i 2002–2011 osoby z wykształceniem podstawowym stanowiły największą grupę, ale między spisami nastąpił spadek przemieszczeń najslabiej wykształconych seniorów (o 12 punktów procentowych).

Na kolejnym miejscu znalazły się osoby z wykształceniem średnim (27%), których udział wzrósł między spisami (o 6 punktów procentowych). Relatywnie wyższym poziomem wykształcenia wyróżniali się mężczyźni. Wśród starszych mężczyzn znacznie większy udział w stosunku do kobiet występował osób z wykształceniem wyższym, zaś niższy z wykształceniem podstawowym (tablica 7). Obliczone ilorazy szans, wskazują, że w latach 2002–2011, szansa, że w przeprowadzce będzie uczestniczyć osoba z wykształceniem wyższym była 1,8 razy większa niż w przypadku osób z wykształceniem podstawowym, zaś w wśród seniorów zmieniających miejsce zamieszkania w latach 1989–2002 analogiczna wartość ilorazu szans wynosiła 1,5.

Tablica 7. Osoby po 60. roku życia przybyłe do miejsca obecnego zamieszkania z innego miejsca w kraju według poziomu wykształcenia^a, wieku i płci w latach 1989–2002 i 2002–2011 (jako % ogółu)

Table 7. People aged 60 and over who moved to the current place of residence from other place in the country in 1989–2002 and 2002–2011 by educational attainment ^a, age group and sex (%)

Grupa wieku Age group	Ogółem Total	Poziom wykształcenia / Education level								
		Wyższe Higher	Policealne Post-secondary	Średnie / Secondary			Zasadnicze zawodowe Basic vocational	Podstawowe ukończone Completed primary	Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego Incomplete primary, without school education	Nieustalony Unknown
				Razem Total	Zawodowe Vocational	Ogólnokształcące General				
W latach 1989-2002 / In 1989-2002										
jako % ogółu migrantów w poszczególnych grupach wieku % of total migrants in age groups										
OGÓŁEM / TOTAL										
60-64	100,0	18,6	3,9	27,0	18,7	8,3	14,0	32,6	2,9	0,9
65-69	100,0	15,2	2,7	26,5	18,5	8,0	11,5	36,5	6,6	1,0
70-74	100,0	10,8	1,7	20,1	12,8	7,3	7,9	44,7	13,8	1,0
75-79	100,0	6,0	1,3	15,6	8,5	7,1	5,4	54,5	16,1	1,1
80-84	100,0	3,6	1,0	12,9	6,5	6,4	4,9	55,7	20,6	1,3
85+	100,0	3,1	1,0	11,3	5,6	5,7	4,1	50,8	27,9	1,8
60+	100,0	11,5	2,3	21,0	13,6	7,4	9,2	43,1	11,9	1,1
MĘŻCZYŹNI / MALES										
60-64	100,0	23,0	2,0	24,4	19,8	4,6	19,5	27,5	2,6	1,0
65-69	100,0	21,1	1,8	25,4	20,6	4,8	16,1	30,0	4,6	1,0
70-74	100,0	18,4	1,3	22,4	17,2	5,2	11,5	36,6	8,9	0,9
75-79	100,0	13,0	1,3	19,5	13,7	5,9	8,2	44,5	12,6	0,9
80-84	100,0	8,7	1,1	15,9	10,6	5,3	8,3	48,2	16,8	1,1
85+	100,0	7,4	1,0	12,2	8,4	3,9	8,1	45,6	24,1	1,6
60+	100,0	18,7	1,6	22,5	17,5	5,0	14,3	34,3	7,6	1,0

Grupa wieku <i>Age group</i>	Ogółem <i>Total</i>	Poziom wykształcenia / <i>Education level</i>								
		Wyższe <i>Higher</i>	Policealne <i>Post-secondary</i>	Średnie / <i>Secondary</i>			Zasadnicze zawodowe <i>Basic vocational</i>	Podstawowe ukończone <i>Completed primary</i>	Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego <i>Incomplete primary; without school education</i>	Nieustalony <i>Unknown</i>
				Razem <i>Total</i>	Zawodowe <i>Vocational</i>	Ogólnokształcące <i>General</i>				
KOBIECY / <i>FEMALES</i>										
60-64	100,0	14,7	5,5	29,4	17,8	11,6	9,2	37,0	3,2	0,9
65-69	100,0	10,5	3,4	27,4	16,8	10,6	7,9	41,6	8,2	1,0
70-74	100,0	5,8	1,9	18,6	10,0	8,6	5,5	50,0	17,1	1,1
75-79	100,0	3,0	1,4	14,0	6,3	7,7	4,2	58,7	17,6	1,2
80-84	100,0	1,9	1,0	11,9	5,2	6,7	3,7	58,1	21,9	1,4
85+	100,0	2,0	1,0	11,0	4,9	6,1	3,0	52,2	29,0	1,8
60+	100,0	7,2	2,7	20,1	11,1	8,9	6,0	48,4	14,5	1,2
W latach 2002-2011 / <i>In 2002-2011</i>										
OGÓŁEM / <i>TOTAL</i>										
60-64	100,0	19,3	6,5	37,8	22,3	15,5	15,8	15,7	0,4	4,5
65-69	100,0	17,5	5,5	33,3	17,3	16,0	10,5	25,3	0,5	7,4
70-74	100,0	13,9	3,4	27,7	15,1	12,6	7,1	34,6	1,8	11,3
75-79	100,0	7,7	2,2	20,7	10,0	10,7	6,4	39,5	6,6	16,4
80-84	100,0	3,4	0,8	13,0	6,0	7,0	3,9	46,6	11,6	20,1
85+	100,0	2,9	0,4	9,0	2,9	6,2	2,3	48,4	11,6	24,3
60+	100,0	12,8	3,9	26,9	14,5	12,4	9,4	30,7	4,1	11,8
MĘŻCZYŹNI / <i>MALES</i>										
60-64	100,0	24,7	1,9	29,2	23,7	5,6	26,3	10,6	0,3	6,9
65-69	100,0	25,4	2,1	28,3	22,0	6,3	20,0	15,6	0,3	8,2
70-74	100,0	22,2	1,3	24,9	19,0	5,9	16,7	21,8	0,7	12,3
75-79	100,0	21,2	1,5	21,5	15,2	6,3	13,8	23,3	2,9	15,5
80-84	100,0	16,8	0,4	17,7	11,3	6,4	7,6	35,1	5,8	16,4

Grupa wieku <i>Age group</i>	Ogółem <i>Total</i>	Poziom wykształcenia / <i>Education level</i>								
		Wyższe <i>Higher</i>	Policealne <i>Post-secondary</i>	Średnie / <i>Secondary</i>			Zasadnicze zawodowe <i>Basic vocational</i>	Podstawowe ukończone <i>Completed primary</i>	Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego <i>Incomplete primary; without school education</i>	Nieustalony <i>Unknown</i>
				Razem <i>Total</i>	Zawodowe <i>Vocational</i>	Ogólnokształcące <i>General</i>				
85+	100,0	12,6	0,6	15,5	8,1	7,4	5,8	39,8	8,0	17,2
60+	100,0	23,1	1,7	26,3	20,3	6,0	20,2	17,4	1,3	9,9
KOBIETY / FEMALES										
60-64	100,0	19,3	6,5	37,8	22,3	15,5	15,8	15,7	0,4	4,5
65-69	100,0	17,5	5,5	33,3	17,3	16,0	10,5	25,3	0,5	7,4
70-74	100,0	13,9	3,4	27,7	15,1	12,6	7,1	34,6	1,8	11,3
75-79	100,0	7,7	2,2	20,7	10,0	10,7	6,4	39,5	6,6	16,4
80-84	100,0	3,4	0,8	13,0	6,0	7,0	3,9	46,6	11,6	20,1
85+	100,0	2,9	0,4	9,0	2,9	6,2	2,3	48,4	11,6	24,3
60+	100,0	12,8	3,9	26,9	14,5	12,4	9,4	30,7	4,1	11,8

^a – poziom wykształcenia w momencie spisu / *education level at census*

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych ze Spisów Ludności i Mieszkań z 2002 i 2011 r. (GUS 2014).

Source: own calculations based on the 2002 and 2011 census data (GUS 2014).

6. PODSUMOWANIE

Przedstawione w niniejszym tekście dane wskazują, iż w zależności od fazy starości zmieniają się preferencje dotyczące wyboru przyszłego miejsca zamieszkania. W przypadku młodszych seniorów częściej mamy do czynienia z przeprowadzkami na wieś niż do miasta, zaś osoby po 80. roku życia częściej wybierają miasta. W pierwszej dekadzie XXI wieku zmalała intensywność migracji seniorów, zwłaszcza osób najstarszych (po 80. roku życia), które do tej pory charakteryzowały się największą częstością migracji.

Wyniki wcześniejszych badań przeprowadzanych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dwudziestego wieku dotyczących migracji osób starszych w Polsce (Latuch 1977, Stolarczyk 1985) wskazywały, iż wśród najstarszych seniorów,

zwłaszcza samotnych, wymagających pomocy otoczenia, mamy do czynienia z migracją „wymuszoną”, głównie w pobliże lub bezpośrednio do domów najbliższych członków rodziny (dzieci). Obecnie wzrost przeciętnej długości trwania życia w polepszającej się kondycji fizycznej prowadzi do odroczenia decyzji o przeprowadzce na późniejszy etap życia. Przekłada się to na wzrost osób pozostających w związkach małżeńskich wśród seniorów zmieniających miejsce zamieszkania. Wzrost znaczenia migracji z miasta na wieś osób starszych jest w dużej mierze efektem suburbanizacji, w efekcie której głównie młodszy seniorzy, szukający bardziej komfortowych warunków do życia, osiedlają się na terenach podmiejskich. Ten rodzaj migracji wywołany jest chęcią poprawy standardu życia. W przypadku osób w zaawansowanym wieku, najczęściej samotnych, słabiej wykształconych, najczęściej o złym stanie zdrowia, migracja wynika często z konieczności, nie zaś z własnych chęci.

Wyniki ostatniego spisu z 2011 r. wskazują, że migranci w subpopulacji seniorów są obecnie relatywnie młodszy niż seniorzy migrujący dekadę wcześniej, co sugeruje, iż obowiązujący dotychczas w Polsce wzorzec migracji związany z przeprowadzką wymuszoną ustąpił miejsca przemieszczeniom dobrowolnym wśród seniorów.

Przeprowadzone w różnych krajach badania empiryczne przestrzennej mobilności osób starszych (Breuer 2005, Colsher i Wallach 1990; Cuba i Hummon 1993, Haas i Serow 1993, La Parra i Mateo 2008, Longino 1987, Quandango 2002, Steinnes i Hogan 1992, Uren i Goldring 2007, Walters 2002) ukazują, że złożonym zjawiskiem mamy do czynienia. Badacze szukający klucza opisującego prawidłowości migracji seniorów skupiają się na analizie motywów przemieszczeń, ich skutków w skali lokalnych społeczności i krajów zarówno w krótkim, jak i długim okresie. Na początku lat 90. ubiegłego stulecia wiele uwagi poświęcono koncepcji braku równowagi mieszkaniowej (*the housing disequilibrium*) w kontekście przeprowadzek osób starszych. Koncepcja ta bazowała na założeniu, że główną motywację emerytów do zmiany miejsca zamieszkania stanowią koszty utrzymania mieszkania. Względny – wobec spadku dochodów – wzrost obciążeń finansowych związanych z eksploatacją mieszkania stanowi istotny bodziec do przeprowadzki również w przypadku osób starszych w Polsce. Wyniki spisu ludności z 2002 r. wskazują, że dominującą przyczyną zmiany miejsca zamieszkania wewnątrz kraju przez polskich seniorów w latach 1989–2002 były warunki mieszkaniowe, a wśród nich najczęściej respondenci wymieniali trudne warunki lokalowe i zbyt wysokie koszty utrzymania mieszkania. Wśród przyczyn migracji osób po 60. roku życia, sprawy rodzinne (a wśród nich wariant inne) znalazły się na drugim miejscu, a na trzecim czynniki związane ze zdrowiem (najczęściej wybieranym wariantem wśród seniorów był lepszy dostęp do opieki zdrowotnej). Wyniki ostatniego spisu z 2011 r. wskazują, że wśród osób po 75. roku życia motyw przeprowadzki związany z leczeniem, rehabilitacją czy opieką ze strony rodziny pojawiał się znacznie częściej niż wśród ogółu osób zmieniających miejsce zamieszkania w latach 2002–2011. W przyszłości wydłużenie się długości trwania życia prowadzić będzie do konieczności zapewnienia przez rodziny

opieki nad najstarszymi krewnymi (rodzicami, dziadkami). Jednocześnie ograniczenie liczby posiadanego potomstwa będzie skutkować ograniczeniem potencjalnych opiekunów oraz zwiększeniem się ich obciążenia i wzrostem zapotrzebowania na opiekę ze strony systemu pomocy społecznej. Może to w nieodległej przyszłości skutkować wzrostem liczby migracji związanych z opieką instytucjonalną.

LITERATURA

- Błędowski P., Wilmonska-Pietruszyńska A., 2009, *Organizacja opieki długoterminowej w Polsce – problemy i propozycje rozwiązań*, „Polityka Społeczna”, nr 7, s. 9–13.
- Bojanowska E., 2008, *Opieka nad ludźmi starszymi*, w: P. Szukalski, I. Oliwińska, E. Bojanowska, Z. Szweda-Lewandowska (red.), *To idzie starość – polityka społeczna a przygotowanie do starzenia się ludności Polski*, ISP, Warszawa, s. 137–161.
- Breuer T., 2005, *Retirement Migration or Second-home Tourism? German Senior Citizens on the Canary Islands*, „Die Erde”, 136(3), s. 313–333.
- Colsher P. L., Wallach R.B., 1990, *Health and social antecedents of relocation in rural elderly persons*, „Journal of Gerontology”, 45(1), s. 32–38.
- Cuba L., Hummon D.M., 1993, *A place to call home: Identification with dwelling, community and religion*, „The Sociological Quarterly”, 34, s. 111–131.
- Domański H., 1987, *Segmentacja rynku pracy a struktura społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- GUS, 2014, *Migracje wewnętrzne ludności, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa.
- Haas W.H., Serow W.J., 1993, *Amenity retirement migration process: A model and preliminary evidence*, „The Gerontologist”, 33, s. 212–220.
- Kałuża D., 2006, *Migracje seniorów w Polsce*, [w:] J.T. Kowaleski (red.), *Ludzie starzy w polskim społeczeństwie w pierwszych dekadach XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 151–172.
- Kałuża D., 2008, *Migracje seniorów*, [w:] T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starzenie się ludności Polski. Między demografią a gerontologią społeczną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 71–89.
- Kałuża-Kopias D., 2011, *Migracje seniorów w największych miastach w Polsce*, [w:] T.J. Kowaleski (red.), *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski, przyczyny etapy następstwa*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 69–107.
- Kotowska I.E., Wóycicka I., 2008, *Sprawowanie opieki oraz inne uwarunkowania podnoszenia aktywności zawodowej osób w starszym wieku produkcyjnym*, Raport z badań, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Krzyżowski L., 2012, *Zobowiązania rodzinne i dynamika wykluczenia w transnarodowej przestrzeni społecznej. Polacy w Islandii i ich starzy rodzice w Polsce*, „Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny”, 38(1(143)), s. 125–142.
- La Parra D., Mateo M.A., 2008, *Health status and access to health care of British nationals living on the Costa Blanca, Spain*, „Ageing and Society”, 28 (1), s. 85–102.
- Latuch M., 1977, *Przyczyny emigracji osób w starszym wieku z największych miast w Polsce*, „Studia Demograficzne”, nr 50, s. 51–69.
- Longino C.F., Bradley D.E., 2001, *Geographical distribution and migration*, [w:] R.H. Binstock, L.K. Georg (eds.), *Aging and the Social Sciences*, Oxford University Press, Oxford, s. 103–213.
- Longino, C.F., 1987, *Migration patterns among the elderly: A developmental perspective*, „The Gerontologist”, 27, s. 266–272.

- Niezabitowski M., 2011, *Rrelacje społeczne ludzi starszych w środowisku zamieszkania – aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica”, nr 38, s. 13–31.
- Ptak E., 2012, *Migracje międzynarodowe seniorów*, „Polityka Społeczna”, nr 10, s. 21–26.
- Quandango J., 2002, *Aging and the life course*, Pepper Institute on Aging and Public Policy, Florida State University.
- Rogers A., 1990, *Return migration to region of birth among retirement –age persons in the United States*, “Journal of Gerontology: Social Sciences”, 5, s. 128–134.
- Schiamberg L.B., McKinney K.G., 2003, *Factors Influencing Expectations to Move or Age in Place at Retirement Among 40- to 65-Year-Olds*, “The Journal of Applied Gerontology”, 22, s. 19–41.
- Steinnes D.N., Hogan T.D., 1992, *Take the money and sun, Elderly migration as a consequence of gains in unaffordable housing market*, “Journal of Gerontology”, 47 (4), s. 197–203.
- Stolarczyk K., 1985, *Spoleczno-ekonomiczne czynniki warunkujące migracje osób w starszym wieku w Polsce*, „Monografie i Opracowania”, SGPiS, Instytut Statystyki i Demografii, Warszawa.
- Stolarczyk K., 1986, *Spoleczno-demograficzne aspekty migracji osób w starszym wieku*, [w:] J. Witkowski (red.), *Spoleczno-demograficzne i ekonomiczne aspekty współczesnych migracji w Polsce*, „Monografie i Opracowania”, SGPiS, Instytut Statystyki i Demografii, Warszawa, s. 106–123.
- Strawiński P., 2006, *Zwrot z inwestowania w wyższe wykształcenie*, „Ekonomista”, nr 6, s. 805–821.
- Surdej A., Brzozowski J., 2012, *Rozwój systemu usług opiekuńczych dla osób niesamodzielnych we Francji: implikacje dla Polski*, „Polityka Społeczna”, nr 1/2012, s. 8–13.
- Synak B. (red.), 2000, *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 135.
- Szukalski P., 2004, *Projekcja liczby niepełnosprawnych seniorów do 2030 r.*, [w:] J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 106–113.
- Szukalski P., 2011, *Polacy 2050. Granice postępu społecznego – perspektywa demografii rodziny*, [w:] J. Kleer, A.P. Wierzbicki, Z. Strzelecki, L. Kuźnicki (red.), *Wizje przyszłości Polski. Analizy i Studia*, t. 1., Społeczeństwo i Państwo, Komitet Prognoz PAN, Warszawa, s. 57–71, http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/4095/Wizja_przysz%C5%82o%C5%9Bci_Polski_Polacy_2050.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Szweda-Lewandowska Z., 2009, *Popyt na miejsca w domach pomocy społecznej wśród seniorów w Polsce w perspektywie 2035 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, nr 231, s. 243–254.
- Uren Z., Goldring S., 2007, *Migration trends at older ages in England and Wales*, “Population Trends”, nr 130, s. 31–41.
- Walters W.H., 2002, *Later-life migration in the United States: A review of recent research*, „Journal of Planning Literature”, 17(1), 37–66, http://www.pineforge.com/ballantinestudy/articles/Chapter14_Article04.pdf
- Wiseman R.F., 1980, *Why older people move: Theoretical issues*, „Research on Aging”, 2(2), s. 141–154.

SPECIFICITY OF INTERNAL MIGRATION OF ELDERLY PEOPLE IN POLAND

The purpose of this study is to identify regularities in internal migration of elderly people in Poland. In the analysis we focus mainly on directions of migration (urban, rural), demographic structure of migrants, and spatial distribution (at voivodeship level) of senior migrants. The study is based on results of the 2002 and 2011 National Population and Housing Censuses and current reports of the Statistical Central Office.

The results show that an increase in average life expectancy in good health leads to postponement of decisions to migrate to a later stage of life. It is reflected in a rise in the number of married persons amongst seniors changing a domicile. In case of persons in advanced age, who are usually single, less educated and of poor health, the migration is often a result of necessity rather than choice. The results of the 2011 census indicate that current senior migrants are relatively younger than those who migrated a decade earlier. This suggests that the existing pattern of forced migration of seniors has changed to voluntary moves in Poland.

Keywords: migrations of seniors, demography, gerontology

ANEKS

ILORAZ SZANS „ODDS RATIO”

Pojęcie szansa odnosi się do ilorazu prawdopodobieństwa zajścia zdarzenia (np. migracji), do prawdopodobieństwa, że to zdarzenie nie wystąpi. Miara „odds ratio” polega na porównaniu dwóch grup (1 – grupa, u której zaszła migracja, 2 – grupa, u której do migracji nie doszło). W rezultacie uzyskujemy informację o ilorazie prawdopodobieństw zmiany statusu przez jednostki wchodzące w skład dwóch porównywalnych subpopulacji.

$$OR_{AxB} = \frac{S(A)}{S(B)} = \frac{P(A)}{1 - P(A)} \div \frac{P(B)}{1 - P(B)}$$

gdzie:

OR_{AxB} – iloraz szans (*odds ratio*)

A – grupa A

B – grupa B

$P(A)$ – wystąpienie zdarzenia w grupie A

$P(B)$ – wystąpienie zdarzenia w grupie B

$S(A)$ – szansa wystąpienia zdarzenia w grupie A (stosunek wystąpienia zdarzenia do niewystąpienia zdarzenia)

$S(B)$ – szansa wystąpienia zdarzenia w grupie B (stosunek wystąpienia zdarzenia do niewystąpienia zdarzenia)

Jeżeli $OR \approx 1$ oznacza to, że szansa wystąpienia zdarzenia w jednej i drugiej grupie jest podobna.

Jeżeli $OR < 1$ oznacza to, że w badanej grupie (w porównaniu do grupy odniesienia) istnieje mniejsza szansa wystąpienia zdarzenia.

Jeżeli $OR > 1$ oznacza to, że w badanej grupie (w porównaniu do grupy odniesienia) istnieje większa szansa wystąpienia danego zdarzenia.